

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Жоржета Назърска, УниБИТ, София,
на дисертационния труд на Юра Тотева Константинова
на тема *Българите в Солун от 60-те год. на XIX в. до Балканските войни*,
представен за придобиване на научната степен *доктор на науките*

Съгласно със заповед № 733РД-16/ 21.10.2019 г. на директора на ИБЦТ – БАН участвам в научното жури за обсъждане на дисертационен труд, представен от доц. д-р Юра Константинова за придобиване на научната степен *доктор на науките*. Той е обсъден на разширено заседание на Секция *Модерни Балкани* при ИБЦТ – БАН на 08.10.2019 г. и насочен към защита от Научния съвет. Запознавайки се с получените документи за докторантурата, смятам, че процедурата следва всички изисквания на ЗРАСРБ, Правилника за приложението му и Правилника на ИБЦТ- БАН.

1. Актуалност и значимост на проблема, разработван в дисертационния труд

Още в първите страници на своя труд доц. Константинова отбелязва, че Солун е град-символ, предизвикващ силни емоционални реакции и създал вековни политически *фиксации* на Балканите. Установявайки, че понастоящем отсъства цялостно проучване на българската общност в Солун през Модерната епоха, че повечето публикации го поместват в определен дискурс (като месторождение на св. св. Кирил и Методий, като неосъществена външнополитическа цел на българските царе, като център на новобългарско образование и национално-освободителни усилия) и че гледната точка към процесите в него е *отвън – навътре*, докторантката поема предизвикателството да се посвети на материя,

представляваща (все още) *горещо място* в балканските национални историографии и в колективната памет.

Трудността да се проучва *българския* Солун произтича и от документалния *океан*, който може да демотивира дори опитния професионалист. Той обхваща спомени на очевидци и потомци, публикации на разнородни по произход и типология документи, изследвания на лаици и утвърдени специалисти. Те третират обаче предимно политическите отношения, дипломатическите активности, функционирането на екзархийските и на други религиозни институции, национално-освободителното движение и военните действия. Рядко и нецеленасочено в тях прозира тъканта на българското общество в града – нейните структури, социални мрежи и мобилност, групиране, лидерство, *съ-живеене с другите* (евреи, гърци, турци, сърби). В досегашните трудаве липсва вседневният ритъм на битието – делниците и празниците, частното и публичното пространство, *местата на ежедневието*. Именно към тази материя се насочва Ю. Константинова, измествайки фокуса *отвътре* – *навън* и наблюдайки на хоризонталния социален разрез.

2. Аналитична характеристика на дисертационния труд

Представеният труд съдържа 494 страници и е композиран на тематично-хронологичен принцип в увод, три глави, заключение и списък на използваните източници. В първата глава се проследява формирането и функционирането на българската общност в Солун с акцент върху миграциите, социалната стратификация, основаването на църковната община и нейните подструктури. Втората глава е посветена на образованието на солунските българи в собствени, чуждестранни и друговерски институции. В нея основателно се отделя значимо място на двете *перли в короната* на екзархийското просветно строителство – мъжката и девическата гимназия.

Последната глава насочва вниманието към градското пространство, като *социално поле* в неговите обществени и политически измерения, и към Солун, като *място на памет*, изследвайки определени *функционални места на памет* – пиеси, романи, фейлетони и документални филми.

Дисертационният труд е основан на интретрансдисциплинарен подход. Преди всичко той отразява перспективата на историческата наука, съчетавайки т.нар. традиционна история (история на институциите, културна и политическа история) с богатите възможности на социалната история, разбрана като история на социалните групи, движения и процеси. Не случайно в доктората понятието *българи* включва: младите и старите; мъжете и жените; образованите и необразованите; българите православни, католици униати, протестанти и мюсюлмани; идентифициращите се като такива, макар с небългарски етнически произход; следващите различни политически идеологии и пр. Показателно е, че в контекста на социалната история може да се обхванат събития в един *дълъг период* – т.нар. късен османски, свързан с танзиматските реформи и трудностите на модернизационния процес, и синхронен с възхода на балканските национализми, динамично променящите се международни отношения и културата на *бел епок*. Това, че социалната история е поставена в центъра на проучването, е видимо не само от широкото използване на мемоаристиката като източник, който (именно като субективен) придава на историческата реконструкция детайлност, образност, цветност, осезаемост, жизненост и в крайна сметка – много повече достоверност от описанията, базирани на официалната документация. Следвайки подхода на социалната история, авторката съвсем естествено привлича генеалогията и просопографията като помощни исторически дисциплини. Рядко включвани в изследователския инструментариум през

последното полустолетие, те ѝ позволяват да уплътни историческото описание на микро равнище и така да подсили своите изследователски тези.

Представеният текст е образец за широките възможности да се приложи методологията на историческото изследване в разнообразните ѝ форми. Той се основава на огромна по обем източникова база: непубликувани документи от 12 родни и чуждестранни архивохранилища, 79 мемоарни съчинения, 4 филма, 8 художествени произведения, 204 изследвания на български, гръцки, английски, руски и френски език. Специално трябва да се отбележат резултатните усилия на авторката за издирване, разчитане и включване на документи от гръцките и северномакедонските архивохранилища, както и на архивни колекции в частно притежание от наследници на солунските родове Алексиеви, Андонови, Биолчеви, Ошавкови, Шавкулови, Тъпкови и др., често игнорирани от традиционната историография. Източниците, вкл. вторичните, са събрани педантично, познават се детайлно и, обработени с методите на анализ, текст критика, синтез и сравнение, водят до успешна ретроспекция и убедителна реконструкция.

На второ място, в дисертационния труд е отразена гледната точка на науките за културата (културология, науки за културното наследство, *memory studies*, имагология) и социалната антропология. И не би могло да бъде другояче, понеже доц. Константинова, наред с обичайните за едно историческо съчинение, си поставя допълнителни задачи – да проучи мястото на Солун в колективната памет на българите и *местата на памет* (П. Нора) за тяхното почти вековно присъствие през Модерната епоха. За тази цел тя комбинира анализа на артефакти (литературен и изкуствоведски) с методите на теренното изследване под формата на наблюдение и интервю.

3. Оценка на приносите и на участието на автора в получаването на резултатите в дисертационния труд и в публикациите по него

Макар да засяга отделни аспекти на краеведските изследвания (local history), градските изследвания (urban history) и националната история, трудът е преди всичко регионална история с открояване на дадена социална група – българската национална общност в космополитния Солун. С това той влиза в диалог с актуалните изследвания на другите етнорелигиозни общности в града и дава отправна точка за сравнителни прочити в сътрудничество с чуждестранната хуманитаристика.

Ю. Константинова залага и на микроисторията, като поставя българската общност в няколко външни кръга на културно взаимодействие: останалите общности в града и османските власти; дипломатическите представители; чуждестранните институции в България, Русия, Румъния, Гърция и Сърбия. Особеният фокус *отвътре – навън* дава възможност да се опише пъстротата на ежедневието било в града, било в една учебна институция: веселията и забавленията, състезанията и игрите, тържествените чествания и погребения, поощренията и наказанията и др. Фокусът *отвътре – навън* е възможен и благодарение на метода на социалната топография, открояващ характеристики на водещите групи от българските елити – търговците, учителите и лекарите.

Голям потенциал, вкл. за бъдещи проучвания, крие сполучливият опит на доц. Константинова да очертае мрежовия принцип, чрез който се строят и функционират социокултурните институции на солунските българи. Той е анализиран целенасочено от нея по примера на кръвно-родствените и стопанските връзки, но внимателният читател може да проследи проявата на други многобройни мрежи (териториално-съседски, конфесионални,

професионални, по интереси), свързващи местната общност с *националното тяло в майката родина*. Особено интересен е и продуктивният *социален обмен* с българските колонии извън границите на националната държава на територията на целия полуостров: цариградската (все още многобройна през периода и неизчерпваща се, както обикновено се характеризира, с Екзархията и дипломатическото агентство), намиращата се във Влашко (Румъния) и Бесарабия, и тази в Зографския манастир.

Несъмнено достойнство на изследването е насочването към демографските процеси в града и околността му – съдържанието и резултатността на дълготрайни циркулиращи брачни, трудови и образователни и на насочени политически миграции. Те формират през втората половина на XIX в. самата българска общност в Солун, дават *канавата* на нейните културни институции и в крайна сметка осмислят унищожаването ѝ в края на Балканските войни (1913). Авторката умело използва демографски методи, когато се вглежда в социалния състав на българската колония, търсейки икономическите ѝ характеристики, и когато характеризира социалния произход на възпитаниците на българските училища в града.

Особен принос на труда е пионерското и цялостно проучване на Солунската девическа гимназия, останала встрани от вниманието на историците на образованието, и част от многобройните средни училища, вкл. за момичета, които още чакат написването на своята история. Тук е мястото да се отдаде заслуженото и на сериозно застъпения джендър аспект в дисертацията. Той не само извежда от анонимност жените от общността, зацриховайки техния силует в благоговорителните и спортните дружества и плътно очертавайки участието и приноса им в просветната сфера.

Разработвайки го, доц. Константинова убедително представя неравномерия ход на модернизационния процес в българското общество и дава пример как могат да се изследват в единство категориите нация и пол.

Вече беше отбелязано издирването и привличането на частни архивни колекции като първоизточник за написване на изследването. Не бива да се пропусне обаче, че те се използват не само в класическия си вид – като архивна документация, с която професионалният историк допълва информацията си, но и с оглед на просопографиране представителите на няколко рода, ръководещи национално-консолидационните процеси. Именно просопографията допринася да се проследят в поколенчески аспект промените в националната идентичност, свързани с влиянието на мултикултурната градска среда и специфичните културни взаимодействия, (често) водещи до акултурация или асимиляция. В това отношение е показателна подробно предадената родова история за *гърчеенето* на сем. Държилови в рамките на около век.

На последно, но не по значение място може да се отбележи сполучливият опит за картографиране на българските институции в Солун – трудоемко и нетипично за традиционно школуваните историци занимание, обхванало десетилетно издирване на официална документация, съпоставянето ѝ с мемоаристика и визуализирането ѝ *ин ситу* от страна на авторката. С него е обобщено неуспешното опазване и съхраняване на българското материално културно наследство (квартали, храмове, училища и гробища) в егейския град.

4. Критични оценки, забележки и препоръки

Критичните ми бележки, отправени на вътрешното обсъждане, са взети под внимание и отразени от докторантката в последната редакция на текста.

Затова бих обърнала внимание на вътрешния потенциал на труда, който при бъдеща публикация може да бъде обогатен преди всичко с приложение. Възможно е то да включи родословни дървета на някои от водещите родове, фотографии, които да визуализират част от дейците, местата и институциите, и др.

В бъдеще докторантката има възможност да доразвие, вкл. в сравнителен план, темите за *въобразената* солунска общност, живееща след 1913 г. в емиграция, но съществуваща едновременно *тук и там*, и за политическите измерения на *мита Солун* в историографията и/или колективната памет.

5. Автореферат и публикации по темата на дисертационния труд, изпълнение на минималните изисквания за научната степен *доктор на науките* в ПН 2.2.

В Автореферата към дисертационния труд (с обем 24 с.) синтезирано, точно и вярно са отразени основните части и изводи от изследването. В него са включени 5-те приноса, за които претендира докторантката, както и 10-те ѝ публикации по темата.

Публикациите по темата на дисертационния труд (Приложение 1 от документите) са научни статии, обнародвани на български, английски и френски език в: реферирани научни издания (7 бр.), рецензирани научни сборници (2 бр.) и нерецензирани научни сборници (1 бр.). Публикациите имат обем от около 165 печатни страници, обхващат съществени части от

дисертационния труд и са посветени на разнообразни въпроси: формирането на българската общност в Солун, нейното ежедневие, съществуващите търговски социални мрежи, образователните институции, разпространяваните идеологии, взаимодействието с българските дипломати в града, *местата на памет*. Според националните минимални изисквания за научната степен *доктор на науките* в ПН 2.2., допълнени от Правилника на ИБЦТ - БАН, визираните публикации (раздел Г) носят на докторантката 260 т. (7 x 30 т., 2 x 20 т., 1 x 10 т.) при минимум 100 т.

Към тях трябва да се прибавят и резултатите от цитирания на публикации на докторантката (Приложение 2 от документите). Общо 20-те цитирания на основните ѝ монографии и студии са направени от авторитетни учени от България, Гърция, Русия и С. Македония. Цитиранията, вкл. 4 рецензии, се намират в: научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация или в монографии и колективни томове (6 бр.); монографии и колективни томове с научно рецензиране (11 бр.); нереферирани списания с научно рецензиране (2 бр.). Според националните минимални изисквания за научната степен *доктор на науките* в ПН 2.2., допълнени от Правилника на ИБЦТ - БАН, всички цитирания (раздел Д) отговарят на 210 т. (6 x 15 т., 11 x 10 т., 2 x 5 т.) при минимум 100 т.

Като се вземе предвид, че доц. д-р Юра Константинова има защитен дисертационен труд за ОНС *доктор* през 2006 г. (отразен в базата данни на НАЦИД и точкуващ се с 50 т.), в настоящата процедура тя не само събира минимума от 350 т. от националните минимални изисквания за научната степен *доктор на науките* в ПН 2.2., но и го надвишава почти двукратно с

общо 620 т.: раздел А – 50 т., раздел Б – 100 т., раздел Г – 260 т., раздел Д – 210 т.

Заклучение

След внимателното си запознаване с дисертационния труд Българите в Солун от 60-те год. на XIX в. до Балканските войни , подготвен от доц. д-р Юра Константинова, намирам, че той е изготвен самостоятелно, дисертабилен е по своята тематика и проблематика, съдържа теоретични обобщения за значим научен проблем, представлява оригинален принос на фундаменталната историческа наука.

Процедурата и наличните документи по нея отговарят на изискванията на действащия ЗРАСРБ и на Правилника за неговото приложение

Декларирайки положителната си оценка за обсъждания дисертационен труд препоръчвам на уважаемото Научно жури да присъди на Юра Тотева Константинова научната степен доктор на науките .

05.01.2020 г.

гр. София

Рецензент:

(Ж. Назърска)